

CULTURA I PENSAMENT ANARQUISTA ENTORN LA SEXUALITAT: 1900-1939

Andrea Boyo Arias

**Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Grau d'Història**

Treball Final de Grau

Tutor: Andreu Mayayo i Artal

Curs acadèmic 2016-2017

Resum

La creació de cultura constitueix una de les eines indispensables per a l'adveniment de la nova societat que promulgava el moviment llibertari. Durant el primer terç del segle passat, alguns sectors del moviment anarquista espanyol aportaren noves bases discursives entorn la planificació familiar, amb l'arribada d'idees neomaltusianes o eugenèsiques, descriminalitzant l'ús de mitjans anticonceptius o aportant noves perspectives per a la interpretació de la prostitució, la masturbació i l'homosexualitat. Obstant això, no ha estat un camp força premiat per la historiografia. El present treball estableix quins són els estudis entorn aquest camp, explotat de forma recent i disgregada, i encara amb molts camps per desenvolupar.

Paraules clau: Anarquisme, Història, Cultura, Espanya, Sexualitat.

Abstract

The creation of culture is one of the indispensable tools for the advent of the new society that promulgated the libertarian movement. During the first third of the last century, some sectors of the Spanish anarchist movement contributed new discursive bases around family planning, with the arrival of neo-Malthusian or eugenic ideas, decriminalizing the use of contraceptive means or providing new perspectives for the interpretation of prostitution, masturbation and homosexuality. However, it has not been a field that has been prized by historiography. The present work establishes the studies about this field, exploited in a recent and disaggregated way, and still with many fields to be developed.

Key words: Anarchism, History, Culture, Spain, Sexuality.

Índex

Introducció.....	3
1. La reforma moral i sexual anarquista	7
2. Neomaltusianisme i eugènesia	10
2.1. Orígens i evolució del neomaltusianisme	10
2.2. Orígens i evolució de l'eugènesia, integració amb el neomaltusianisme.....	13
2.3. Els anys trenta: consolidació.....	17
3. "Maternitat conscient"	21
3.1. Anticonceptius	23
3.2. Avortament	25
4. Família.....	29
4.1. Crítica a la família burgesa	29
4.2. Amor lliure.....	30
4.3. La Llei de Divorci de 1932	32
5. Llibertaris i conservadors?	34
5.1. Prostitució	34
5.2. Masturbació	36
5.3. Homosexualitat	37
Conclusions	39
Bibliografia.....	42

Introducció

Des de finals del segle XIX en alguns sectors del anarquisme espanyol es configurà un discurs específic entorn a diferents àmbits de la sexualitat. En aquest marc es produïren diferents iniciatives de divulgació científica i actuació social que tenien per objectiu renovar les idees i actituds entorn la sexualitat. Aquest moviment va anar prenent forma des finals del segle XIX i arribà al punt àlgid durant els anys vint i trenta, i culminà amb el fi de la Segona República. Per tal d'acotar el camp cronològic d'aquest estudi ens centrarem en els anys que es comprenen des del canvi de segle i la caiguda definitiva de la República (1900-1939).

És destacada la importància que atribuïa el moviment llibertari a la cultura, considerada eina indispensable del seu projecte emancipador "no como impulsora de bienestar político-social sino como un logro político-social en si misma"¹. Tot i així, no ha estat un camp premiat en el conjunt de la historiografia sobre el moviment anarquista, que en canvi ha atribuït un gran pes quantitatiu a altres tipus d'estudis com l'acció sindical, els grups i associacions o les estratègies de lluita com les vagues o manifestacions, entre d'altres.

Per tal de considerar la sexualitat objecte d'estudi històric vàlid partim de la premissa de que aquesta és cultural. El desenvolupament de la historia social i de les mentalitats ha posat en evidència que categories com la sexualitat, la maternitat, la paternitat o la família estan subjectes a unes característiques específiques en contextos històrics concrets i que aquestes no són producte de la biologia, sinó que responen a processos històrics caracteritzats per condicionats culturals, ideològics, socials i econòmics.

En aquest sentit, en el present treball es vol analitzar la construcció i representació d'un discurs alternatiu a l'hegemònic i/o tradicional. Les crítiques i plantejaments fets pels anarquistes entorn aquesta temàtica naixen a partir de la importància que tenia per a aquests la revolució de les practiques i costums quotidians de la societat. Segons la seva concepció, la revolució devia passar necessàriament per transformar la consciència individual i col·lectiva de la societat.

¹ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *A la revolución por la cultura; prácticas culturales y sociabilidad libertaria en el País Valenciano: 1931-1939*. Publicaciones Universidad de Valencia, València, 2004, pàg. 18.

En moltes de les obres emprades per al objecte d'estudi, trobem que els historiadors que han analitzat el tema ho fan a través del anàlisi de les lectures i els impresos anarquistes, per tant consideren aquests el principal element formatiu i generador de discurs. Això és a conseqüència de que per a la difusió de la ideologia i cultura llibertaries, i per tant per al moviment de reforma sexual, fou crucial la publicació d'una gran quantitat de revistes, periòdics i llibres als quals dedicà destacats esforços i recursos. Per a l'estratègia de reforma sexual era essencial l'educació sexual i la difusió de coneixements sobre natalitat, prostitució, malalties venèries o mètodes anticonceptius, entre d'altres.

Aquest treball no pretén ser un anàlisi global del discurs i pensament llibertari sinó un estudi concret sobre les seves opinions i actituds en l'àmbit de la sexualitat. Per tant, un estudi entorn les propostes àcrates per a la transformació revolucionària de les pautes de comportament de la vida quotidiana. No seran objecte d'anàlisi les pràctiques d'aquest discurs, ja que donada la manca de fonts al respecte és un camp difícil d'establir.

En primera instància pot semblar un àmbit força restrictiu, lluny d'això però trobem que està interrelacionat amb molts d'altres. Parlar de sexualitat implicà parlar també de model de família i de maternitat, alhora que la posició i el rol de la dona en aquests àmbits es veia transformat. Altres idees com el neomaltusianisme i l'eugenesia implicaven debats mèdics o biològics. A més, es criticà la doble moral sexual o la prostitució, i s'introduïren debats sobre qüestions com l'avortament, la masturbació o l'homosexualitat.

Per altra banda, l'aparició d'aquestes idees s'ha de contextualitzar d'acord amb el moviment internacional, el qual afavorí la seva difusió. Mentre també s'ha de tenir en compte la realitat canviant del panorama estatal espanyol que influí en la capacitat de publicació i divulgació dels mitjans llibertaries.

Els temes que han estat esmentats es troben fortament entrelaçats uns amb els altres, i tal com diuen els llibres emprats per a la realització del treball, així els tracten les publicacions anarquistes de l'època, que els veuen com a diferents cares del mateix problema. Per aquesta raó ha estat difícil fer una divisió temàtica clara i endreçada, tot i així s'han separat per tal de mirar d'aprofundir en cada un d'ells i evitar caure en repeticions.

El treball està dividit cinc parts. La primera, dona una explicació àmplia de la reforma sexual anarquista apuntant les característiques i elements més significatius de la construcció del nou discurs anomenat pels llibertaris com a «nova moral sexual». Al segon capítol es defineix la interpretació anarquista dels ideals neomaltusians i eugènics, així com la periodització de la seva recepció i desenvolupament. La tercera part, lligada amb l'anterior, estudia els mitjans per a dur a la pràctica aquestes idees. Per a la planificació familiar i el control de la natalitat era necessari difondre l'ús de mètodes contraceptius i, en aquest sentit, es promulgaren algunes temptatives legislatives d'inspiració anarquista, com la despenalització del avortament.

A continuació, la quarta part es centra en un tema més concret, la crítica que realitzen els llibertaris al model de família burgesa i l'amor lliure com a alternativa. Finalment, la cinquena part s'endinsa en altres temes de pràctica sexual que ocupen part de la discussió anarquista d'aleshores. Camp on el discurs anarquista no es caracteritza per ser gaire innovador, però sí representa una aportació en tant que són introduïts nous aspectes a la discussió. Els triats són la prostitució, la masturbació i l'homosexualitat, tot i que se'n podrien haver inclòs d'altres.

Tal com ja s'ha comentat, les pràctiques culturals quotidianes del anarquisme estan poc indagades. D'aquesta manera, degut al cert buit historiogràfic, per tal de realitzar l'estat de la qüestió, la feina de recerca bibliogràfica ha estat feixuga. En pocs casos trobem volums específics de la matèria, en canvi els temes són tocats per separat en capítols de llibres o articles científics.

S'ha optat per seleccionar algunes obres que, tot i ser antigues i no ser específiques sobre la matèria, han assentat certes bases del tema. És en aquest sentit que s'ha emprat la obra de Álvarez Junco de 1976 – on trobem un capítol dedicat a la visió anarquista sobre la situació sexual i social de la dona així com de la família – i la de Geraldine M. Scanlon de 1986.

Tot i que els discursos sobre sexualitat generats pels llibertaris no sempre donaven centralitat a la qüestió femenina ni criticaven els fonaments patriarcals de la societat, els escrits de la historiadora Mary Nash, que ocupa un lloc destacat en l'estudi de qüestions del anarquisme relacionat amb les dones, s'han fet servir en nombroses ocasions. Ara bé, no trobem cap volum d'aquesta autora dedicat únicament a la qüestió de la sexualitat. Així doncs, només s'han emprat capítols específics d'aquesta.

Per altra banda, cal destacar les investigacions força recents de Masjuan o Abelló sobre la difusió d'idees neomaltusianes des d'inicis del segle XX. En aquest sentit són també destacades les aportacions de Richard Cleminson sobre el debat entorn a la reforma sexual en els mitjans anarquistes i la seva divulgació a través de llibres, follets i publicacions periòdiques. Aquest autor també es pioner a l'hora d'inserir en aquesta àmbit la percepció dels anarquistes de la masturbació i l'homosexualitat.

S'observa també un nombre important de treballs d'investigació sobre revistes anarquistes concretes, una línia d'investigació que es va començar a desenvolupar els últims anys del segle XX i que s'ha mantingut posteriorment. És el cas de Navarro amb l'estudi de la Revista *Estudios* (Navarro, 1997) i posteriorment de la revista *Orto* (Navarro, 2014). Un altre autor que aborda l'estudi de la sexualitat des de la publicació a la premsa catalana és Díez, amb especial interès cap a els anys vint i trenta a partir de l'estudi de cas de la revista *Ética-Iniciales*.

En darrer lloc, es s'han trobat estudis concrets sobre algun dels temes desenvolupats en treballs com el de Raquel Álvarez Peláez, Glòria Espigado Tocino o Rafael Huertas i Enric Novella. Aquests han servit per ampliar els coneixements d'investigacions més generals i/o anteriors.

1. La reforma moral i sexual anarquista

Durant el primer terç del segle XX es produïren a Espanya una sèrie d'iniciatives de difusió científica i d'actuació social i política que tenien per finalitat modificar les idees i conceptes entorn la sexualitat. Aquestes primeres dècades estigueren caracteritzades per una societat amb una estructura política molt condicionada per l'Església catòlica. La cultura de la població estava fortament marcada per aquesta moral catòlica, la qual tingué per objecte gairebé obsessiu la repressió sexual. És en aquest context que es començaren a generar discursos entorn la sexualitat molt diferents al pensament hegemònic.

Per una banda apareixerien iniciatives per part de professionals mèdics, psiquiatres o juristes amb una gran projecció social i política, els quals argumentaren científicament la necessitat de reformar els costums sexuals. Tal com diu Mary Nash "la emergencia de la sexualidad como objeto de estudio científico constituyó una de las características más notables del desarrollo de las ciencias sociales de principios del siglo XX"².

Per altre banda, dins les forces d'esquerra, el moviment anarquista fou el que sens dubte s'ocupà més d'aquesta qüestió. Així ho sostenen tots els autors que s'han emprat per a realitzar el treball. Les seves iniciatives o plantejaments teòrics tenien una tipologia més precisa que les anomenades anteriorment ja que, emmarcaven la lluita per l'alliberament sexual com a part de la revolució contra la moral burgesa, i per tant, en una estratègia més àmplia de transformació social.

Álvarez Junco anota que cap altre moviment polític dedicà tampoc tanta importància a la problemàtica de la dona i les relacions amoroses. Els llibertaris criticaven la ideologia burgesa i la moral cristiana en tant que sustentava l'opressió femenina i convertia la dona en objecte sexual. Tot i així, no dedicaren organitzacions únicament als plantejaments feministes, ja que consideraven que aquests no serien resolts si prèviament no es donava en una societat igualitària i lliure.

El discurs anarquista en torn la reforma sexual era subversiu i contracultural en tant que oferia una visió alternativa al sistema de valors morals i als codis de comportament sexual de la ideologia hegemònica. Consideraven aquests repressius i "que impedían su

² NASH, Mary, "La reforma sexual en el anarquismo Español", a *El anarquismo español y su tradiciones culturales*, editat per Bert Hofmann, Pere Joan i Tous, i Manfred Tietz, Iberoamericana, Madrid, 1995, pàg. 284.

discusión pública [...], por tanto su propósito inmediato fue superar el tabú asociado a la problemática sexual"³. Els eixos vertebradors d'aquesta reforma són, per a Nash, la formulació teòrica d'una "nova moral sexual" sobre la qual s'edificaran els seus múltiples àmbits i l'elaboració pràctica de diverses estratègies.

Per a Navarro en l'elaboració d'una nova ètica sexual intervé l'optimisme antropològic característic de la ideologia racionalista-llibertària obsessionada per l'ideal de l'individu sa en tots els aspectes. Doncs, es basava en el postulat anarquista de la confiança en la millora del ésser humà i el seu desenvolupament. És això el que portava a apostar per la «desintoxicació religiosa del sexe» i per desvincular-se del sistema de pensament que havia produït l'«esclavitud» mental i material del home.

En aquest sentit, era necessari trencar alguns esquemes, per tal de crear les bases d'una sexualitat lliure i sana. Així ho van fer alhora de separar l'acte sexual de la procreació, entenent el primer com a lícit sense estar necessàriament destinat a la reproducció. Posaren el sexe a l'alçada d'una necessitat biològica i d'instint natural,"pese a este trasfondo de determinismo biológico su visión no se limitó a un modelo natural de la sexualidad ya que la percibió, a la vez, como fenómeno que constituye una construcción social sujeta a los condicionantes sociales y culturales"⁴.

Tanmateix atribuir a la sexualitat la categoria de construcció cultural i social, i per tant, la capacitat de transformar-se, portà a posar al centre de l'estratègia de reforma l'educació sexual i la difusió dels coneixements científics. Aquesta, tenia per objectiu modificar les actituds culturals respecte a la concepció de la sexualitat.

L'element característic d'aquest moviment varen ser les publicacions de revistes periòdiques, així com la publicació de llibres de caràcter divulgatiu. Durant els anys vint i trenta, dècades d'especial interès pels temes vinculats a la sexualitat, "determinadas publicaciones y editoriales ácratas españolas destacaron como cajas de resonancia en este sentido"⁵.

Segons la historiadora Nash, la reforma sexual anarquista tingué poc eco dins de la societat espanyola. Això és degué al poc recolzament per part del mateix moviment

³ NASH, Mary, *op. Cit.*, pàg. 285.

⁴ NASH, Mary, *op. Cit.*, pàg. 295.

⁵ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, "Sexualidad, reproducción y cultura obrera revolucionaria en España: La Revista Orto (1932-1934)." *Arbor*, vol 190, núm. 769, 2014. Extret de:
<http://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1977>

llibertari, on va ser "poco relevante en el diseño de la estrategia global de transformación social"⁶. Influïren també altres factors, com per exemple, la manca d'un model organitzatiu específic per a la qüestió. Cal tenir en compte que la reforma xocava directament amb els valors culturals predominants de l'època, fet que suposaria un problema alhora de la penetració de les seves idees.

Richard Cleminson, tot i que no contradiu aquest anàlisi, en una publicació del mateix any atribueix una major importància a aquest moviment. Afirmar que el procés de conscienciació i formació dut a terme per l'anarquisme espanyol seria el recorregut necessari per a originar "la experiencia libertaria de 1936 a 1938 en muchas zonas no ocupadas por las fuerzas del general Franco"⁷. Així mateix, senyala que l'anàlisi i cultura anarquista arribaren a la seva màxima expressió durant aquesta dècada: "Nos atrevemos a decir que el anarquismo español de los años treinta representaba la culminación y el cruce de las ideas radicales en muchos sectores, incluido el médico, el psicológico, y el corporal"⁸.

Rafael Huertas i Enric Novella, tot i que no parlen explícitament d'anarquisme, conclouen el seu article en aquest mateix sentit. Per aquests, des de principis del segle XX, i sobretot els anys vint i trenta, es produí un procés de modernització a nivell social i cultural. Afirmen que la nova ciència sexològica contribuï a la formació de nous elements discursius i propiciaren iniciatives polítiques de reforma de els costums sexuals com les que es donarien a la Segona República. "Un cambio a la modernidad sexual que [...] se truncó tras la Guerra Civil, cuando la Dictadura franquista y el nacionalcatolicismo [...] impusieron una *moral* que impregnó de manera opresiva i represiva la cultura y la vida cotidiana y, por supuesto, la sexualidad de los españoles"⁹.

⁶ NASH, Mary, *op. Cit.*, pàg. 290.

⁷ CLEMINSON, Richard, *Anarquismo y homosexualidad. Antología de artículos de la Revista Blanca, Generación Consciente, Estudios e Iniciales (1924-1935)*, Huerga y Fierro editores, Madrid, 1995, pàg. 23.

⁸ CLEMINSON, Richard, *Ibidem*, pàg. 25.

⁹ HUERTAS, Rafael i NOVELLA, Enric, "Sexo y modernidad en la España de la Segunda República. Los Discursos de La Ciencia", *Arbor*, Vol 189, Núm. 764, 2013. Extret de:
<http://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1892>

2. Neomaltusianisme i eugenèsia

2.1. Orígens i evolució del neomaltusianisme

El maltusianisme té origen en els plantejament de les idees de Thomas Malthus (1766-1834) publicades en el seu *Assaig sobre el Principi de la Població* de 1789. En aquest, expressà la seva preocupació per l'augment de la població defensant que si seguia creixent al ritme habitual "resultaría en un progresivo desequilibrio entre los recursos y la población, situación que implicaría hambrunas y enfermedades"¹⁰.

El moviment assumí força a Gran Bretanya, quan el 1877 es creà la Lliga Malthusiana. Els seus defensors creien en la necessitat social de limitar el numero de naixements sense posar en dubte el ordre social existent. Per aquests, la causa de la misèria de les classes baixes era la sobrepoblació i no pas la injustícia social.

Navarro afegeix però que sí que tenien un principi progressista: a diferència del que defensava Malthus, el qual proposava la limitació de la població a través de la continència sexual, consideraren legítim l'ús de mitjans artificials per al seu control, i per tant, permeteren diferenciar l'acte sexual de la procreació.

Doncs, ser directament malthusià volia dir considerar que l'escassetat dels aliments en relació a la proporció de la població era la causa de les desigualtats i tensions socials. Teresa Abelló apunta que aquestes idees tingueren un important grau d'atractiu per a certs sectors anarquistes. Donat el fracàs dels mètodes revolucionaris posats en pràctica fins al moment, s'interessaren "en aprofitar els elements favorables que poguessin aportar les ciències físiques, químiques i naturals"¹¹.

La difusió i augment del moviment fou heterogeni i tingué diferents lectures polítiques. S'expandí per Europa a partir de 1970 i 1980. Tot i les seves varietats polítiques, a França arrelà des del principi en l'òrbita de l'esquerra amb els plantejaments de l'ideòleg anarquista i pedagog Paul Robin.

Paul Robin reformulà, el 1894, la teoria malthusiana. Tractà de buscar la solució en l'evolucionisme per tal d'implantar un sistema social nou. El mateix any fundà la Ligue de le Régénération Humaine. La doctrina es basava en difondre amb l'educació l'ús de

¹⁰ CLEMINSON, Richard, *Anarquismo y sexualidad (España, 1900-1939)*. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cadiz, 2008, pàg. 56.

¹¹ ABELLÓ GÜELL, Teresa. "Cientifisme i anarquisme a principis del segle XX: la difusió del neomaltusianisme", *Cercles: revista d'història cultural*, Núm. 9, 2006, pàg. 11.

mètodes científics que havien de limitar l'augment de la població, fet que havia de generar una societat més preparada i permetre destinar més recursos als infants. Successivament es crearen diferents grups anomenats de «regeneració humana» a Anglaterra, Holanda, França i, més tard, a Espanya.

Mary Nash manté que en la darrerïa del segle XIX, els mitjans llibertaris espanyols rebutjaren els principis neomaltusians. Qualificaven la doctrina de reaccionaria i de formar part de la ideologia burgesa. A partir 1906, amb la publicació de *El apoyo mutuo* de Kropotkin, defensaren arguments més "científics", com per exemple, que existien recursos suficients a la natura per a tota la població, a diferencia del que defensava el maltusianisme.

Per a aquesta autora, el rebuig a la tesi malthusiana era relativament homogeni, alhora que considera que no s'interessaven per aspectes massa específics. Argumenta que no analitzen la problemàtica del control de la natalitat, i per tant, el debat no se situava aleshores en el terreny de la sexualitat ni establia vinculació amb la situació de la dona.

A principi de segle es començà a sentir influencia dels neomaltusianisme francès "entre un reducido núcleo de anarquistas en Cataluña"¹². Lluís Bulffi¹³ fundà la revista *Salud y Fuerza*¹⁴ el 1904 mitjançant la qual "va ser el propagador del neomaltusianisme a Catalunya"¹⁵. La revista tenia per objectiu difondre la ciència biològica i social per tal que les generacions futures poguessin ser més sanes, tant física com mentalment. Això s'aconseguiria perquè naixerien en famílies amb millors condicions ja que "haurien adaptat la reproducció als mitjans econòmics"¹⁶.

La dinàmica d'aquest mitjà anarquista fou semblant a la dels mitjans francesos, però amb un desfasament en el temps. Abelló afegeix però que *Salud y Fuerza* tenia un contingut més pedagògic, mentre la revista francesa *Régénération* més teòric. La historiadora dona especial èmfasi a que Bulffi inicià una propaganda basada en el

¹² NASH, Mary, "El neomalthusianismo anarquista y los conocimientos populares sobre la maternidad en España", a *Presencia y protagonismo. Aspectos de la historia de la Mujer*, Ediciones del Serbal, Barcelona, 1984, pàg. 307-340, pàg. 317.

¹³ Lluís Bulffi, metge i escriptor anarquista. Figura prou desconeguda, nom que podria ser un pseudònim.

¹⁴ *Salud y Fuerza* revista barcelonesa que va ser publicada entre 1904-1914 i editada per Lluís Bulffi.

¹⁵ ABELLÓ GÜELL, Teresa, *op. Cit.*, pàg. 13.

¹⁶ ABELLÓ GÜELL, Teresa, *op. Cit.*, pàg. 14.

«cientifisme educacional»): "la revolució es veia com el final d'etapa d'un procés formatiu i educacional"¹⁷.

Ja no es produïa doncs, a principis del segle passat, el mateix rebuig sistemàtic dels principis neomaltusians com, segons Mary Nash, a finals del segle XIX. D'una banda, convé destacar que, tant aquesta autora com Abelló, sustenten que seguien havent-hi forces discrepàncies.

Teresa Abelló remarca la reproducció d'escrits francesos anti-neomaltusians al mitjà anarquista *Revista Blanca*¹⁸. Aquests textos refutaven la manca d'existències i insistien en la mala distribució. A més, defensaven que les tesis neomaltusianes afavorien el sistema burgès perquè minvari en la força de la classe obrera. Considera també que, durant els anys de *Salud y Fuerza*, el moviment neomaltusià no va saber adaptar-se a la realitat obrera de Catalunya ja que donà per vàlid el que feia el moviment francès. Fet que comportà que "no va ser mai prou fort per tenir una trajectòria pròpia"¹⁹, dependència que comportà l'ensorrament de la revista.

Així mateix, Nash advoca que Bulffi, i també la revista, no tenien un senyal pròpiament anarquista ja que "[no] procura insertar su propia concepción de la problemática en un marco teórico revolucionario"²⁰. Per consegüent, els pocs grup catalans són llegits per Nash i Abelló com a una excepció, amb poc marc d'incidència en la vida catalana i, per tant amb escassa assimilació per part del conjunt del moviment anarquista del moment.

Ben al contrari, Masjuan declara que es tracta d'un moviment que tingué com a finalitat establir el dret a la procreació lliure dels pobres, fet que suposà "una aportación decisiva al marco teórico del anarquismo"²¹. S'oposa a l'afirmació de que aquest primer Neomaltusianisme anarquista fos de caire reformista i sense discurs revolucionari, "cuando [*Salud y Fuerza*] es un órgano de difusión mayoritariamente realizado por anarquistas de relieve que lo que abarcan exclusivamente es la cuestión de las condiciones de vida de la clase obrera y la problemática política en que se hallan"²².

¹⁷ ABELLÓ GÜELL, Teresa, *op. Cit.*, pàg. 14.

¹⁸ *La Revista Blanca* va ser publicada a Madrid entre 1898-1905 i posteriorment a Barcelona entre 1923-1936. Era editada per Joan Montseny i Teresa Mañé.

¹⁹ ABELLÓ GÜELL, Teresa, *op. Cit.*, pàg. 19.

²⁰ NASH, Mary, *op. Cit.*, pàg. 319.

²¹ MASJUAN BRACONS, Eduard, *La ecología humana en el anarquismo Ibérico: Urbanismo "orgánico", neomaltusianismo y naturismo social*, Icaria Antrazyt, Barcelona, 2000, pàg. 228.

²² MASJUAN BRACONS, Eduard, *Ibidem*.

D'altra banda, l'autor troba de cabdal importància l'obra de Bulffi *¡Huelga de vientres!*, publicada el 1906. En aquesta defensa la necessitat de que les famílies proletàries evitessin la reproducció nombrosa, argumentant que les seves grans dimensions els feia dèbils i servils. Masjuan estima aquesta aportació com a "la principal aportación de Luis Bulffi al neomaltusianismo y que le dio a éste un genuino carácter revolucionario a nivel mundial"²³. Considera que el seu caràcter subversiu resideixen en que la implantació d'aquesta estratègia es devia únicament a la dona proletària, a través de la seva educació sexual i l'ús de mitjans anticonceptius.

Així mateix, cal destacar que Eduard Masjuan situa el 1914 com a l'any en que la implantació del neomaltusianisme a Espanya ja era evident. Per a l'autor, aquesta obra s'atribueix a figures estretament lligades amb l'anarquisme.

Per altra banda, Navarro (1997) i Cleminson (2008) matisen les afirmacions de Nash i Abelló. Consideren que tot i no tenir un caire plenament anarquista, "la presencia del neomaltusianismo en *Salud y Fuerza* sirvió, entre muchas otras cosas, para preparar el terreno discursivo para la entrada del pensamiento eugénico en el movimiento libertario, especialmente el catalán y, en segundo rango, el valenciano"²⁴. Sostenen aquest argumentari en relació a l'evolució d'aquestes idees i l'acceptació del tema sexual, de la qüestió poblacional i de l'amenaça de les degeneracions i malalties en les posteriors publicacions.

2.2. Orígens i evolució de l'eugenèsia, integració amb el neomaltusianisme

A principis del segle XX, també tingué una gran difusió internacional la ciència eugènica, que poc a poc començà a coincidir amb els neomaltusians. L'eugenèsia té origen en l'obra elaborada per Francis Galton (1822-1911) a l'últim terç del segle XIX. Es pot descriure com a la ciència de la selecció artificial dels gens per tal de millorar l'especie humana.

Galton defensava que tots els caràcters físics i mentals eren determinats genèticament, per tant, centrava l'essència de l'evolució humana en l'herència. La ciència eugènica, com el neomaltusianisme, buscava la millora de la qualitat física de l'especie, mentre el

²³ MASJUAN BRACONS, Eduard, *op. Cit.*, pàg. 260.

²⁴ CLEMINSON, Richard, *op. Cit.*, pàg. 54.

segon ho feia des d'una perspectiva econòmica, el primer es basava en la biologia. Per tant, l'eugenèsia proposava controlar els matrimonis i les qualitats genètiques d'aquests.

Aquestes idees foren introduïdes a Espanya lentament durant els primers vint anys del segle XX. Per a Raquel Álvarez, durant els anys vint, es produïren grans canvis mundials en el moviment obrer degut a la Primera Guerra Mundial. En aquest sentit, aparegueren nous matisos respecte a com s'havia de dur a terme la transformació de la societat, fet "que pude detectarse en algunas de las publicaciones anarquistas"²⁵.

Mary Nash, a la seva obra del 1984, per tal d'argumentar la seva tesi exposada amb anterioritat, manté que Lluís Bulffi s'alinea amb els postulats dels moviments internacionals vinculats a les tesis malthusianes però també eugèniques. Masjuan, a la seva publicació més recent del 2003, no recolza aquesta tesi. Defensa que la revista *Salud y Fuerza* no accepta l'eugenèsia, i que l'anarquisme neomaltusià es distancia d'aquesta. Per tal de mostrar-ho cita articles de José Chuca, qui desaprova l'eugenèsia.

Richard Cleminson, en la seva publicació posterior de 2008, anota que en la mateixa revista apareixien articles a favor de la ciència eugènica. Tot i que aquests no estaven necessàriament escrits per anarquistes, considera que "esta revista, funcionó problemáticamente como primer paso, como puente, hacia el debate en torno a la recepción de ideas eugénicas"²⁶. Per consegüent, Cleminson critica a Masjuan quan propugna que els seus plantejaments "no llegan a explicar por qué más tarde, en los años 20, se empezó a articular una eugenesia anarquista en ciertas revistas libertarias"²⁷.

Prenent en consideració això, després d'aquest reduït nombre d'articles difosos per la revista *Salud y Fuerza* en favor de l'eugenèsia, és durant els anys vint que aquesta ciència començà a confluïr de forma més generalitzada amb el neomaltusianisme. Així ho exposa Navarro el qual considera que ambdós moviments compartien ja, en aquests anys, la necessitat d'una major educació sexual amb l'objectiu d'augmentar la responsabilitat en la reproducció.

²⁵ ÁLVAREZ PELÁEZ, Raquel, "Eugenesia i darwinismo social en el pensamiento anarquista", a *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*, editat per Bert Hofmann, Pere Joan i Tous, i Manfred Tietz, Iberoamericana, Madrid, 1995, pàg. 33.

²⁶ CLEMINSON, Richard, *op. Cit.*, pàg. 75.

²⁷ CLEMINSON, Richard, *op. Cit.*, pàg. 36.

Aquesta dècada és també quan es produeix "la consolidació definitiva del neomaltusianismo y de la reforma sexual como elemento configurativo del anarquismo español"²⁸, tot i que aquest seguí sent minoritari dins del mateix.

Per a Álvarez Junco els discursos sobre sexualitat, que fins al moment, tenien un caire més filosòfic o econòmic, passen a impregnar-se de la biologia eugènica i la sexologia, completades amb la ciència de l'època. Cleminson afegeix que a principis d'aquesta dècada s'observa, en mitjans com la revista *Generación Consciente*²⁹, l'ús simultani de diferents tècniques destinades a la millora de la vida humana influenciades per la ciència eugènica.

De la ciència eugènica se'n derivaven diferents lectures polítiques, aquesta tenia objectius molt diferenciats segons si estava vinculada per al conservadorisme, el reformisme o si es vinculava a la qüestió social. L'anarquisme interpretà els objectius d'aquesta nova ciència de forma pròpia.

En diferents llibres emprats, *Generación Consciente i Estudios* se'ns presenten com a fonts de gran interès per a l'estudi entorn com el discurs eugènic s'introduí en els mitjans anarquistes espanyols. Això es deu a la seva llarga existència i per la seva important obra divulgativa: "jugaron un papel decisivo en el proceso de consolidación del movimiento de reforma sexual"³⁰. A més, *Generación Consciente* és un reflex clar de l'estreta vinculació amb el moviment neomaltusià obrerista francès, vinculat a Paul Robin, del qual agafà el nom de revista francesa *Generation Consciente* (1908-1918).

Navarro subratlla que a l'alçada del 1927 el 60% dels llibre editats per l'editorial de la revista estaven relacionats amb la reproducció o la sexualitat. El mitjà llibertari recollí el llegat ideològic i cultural dels diferents moviments de reforma. De la mateixa manera que la sobrepoblació comportava l'empitjorament de les condicions materials de les classes baixes, generava gradualment la seva degeneració física.

²⁸ NASH, Mary, "La reforma sexual en el anarquismo Español", *op. Cit.*, pàg. 285.

²⁹ *Generación Consciente* va ser publicada a Alcoi entre 1923-1928, any en que canvià el nom a *Estudios* com a conseqüència de la censura exercida durant la dictadura de Primo de Rivera. Aquesta es publicà fins l'any 1937.

³⁰ NASH, Mary, "La reforma sexual en el anarquismo Español", *op. Cit.*, pàg. 285.

D'acord amb aquesta lectura, "existia una «raza de los pobres» fruto de la pobreza y la explotación industrial"³¹. És des d'aquest punt de vista que els llibertaris assumiren, segons Navarro la compatibilitat de les idees eugèniques i neomaltusianes. Cleminson afegeix que ja a les primeres publicacions de la revista aparegueren articles en favor de l'eugenesia, per part de metges com Isaac Puente³² i que aquests reivindicaven que els mètodes per a la seva introducció havien de ser educacionals i en cap cas autoritaris.

Puntualitza també que a partir del 1925 el neomaltusianisme es presenta com a important element vertebrador del discurs llibertari però ja no és l'únic. És reivindica la necessitat d'un nou consens tot promulgant que les idees neomaltusianes són insuficients per al canvi social i que és necessari ampliar les bases científiques amb la introducció de nous discursos com l'eugènic. Això demostra la "creación de un sistema de pensamiento cada vez más sofisticado"³³.

Per tant, la revista *Generación Consciente* recollia els ideals neomaltusians units amb els ideals eugènics, discurs que es veié consolidat en la seva successora *Estudios*. Raquel Álvarez, demostra un important pes de la medicina en aquest mitjà. Advoca que en ella escriuen diferents metges com Felix Martí Ibañez³⁴ els quals es posicionen clarament a favor de dels temes eugènics claus com són la necessitat del control de la natalitat i l'ús de mitjans contraceptius.

La revista *Estudios* enriqueix també el discurs neomaltusià. Atacà a aquells que defensaven les polítiques natalistes oposant-se a la màxima de que el progrés de les nacions està relacionat amb l'augment de la seva població. Així els ideals neomaltusians es presentaven com a l'arma per lluitar contra el que els governs no havien tingut en compte si la població seguia els seus preceptes: fam, misèria, atur, empitjorament de les condicions de vida.

Navarro reflexa aquest discurs quan afegeix que en ocasions la revista publicà taules que mostraven la hipocresia d'aquestes polítiques, en les quals s'observa que la taxa de natalitat entre les classes altes era molt inferior a la de les classes baixes. "Recuperaron

³¹ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, «El paraíso de la razón». *La Revista Estudios (1928-1937) y el mundo cultural anarquista*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1997, pàg. 99.

³² Isaac Puente (1896-1936) va ser un metge anarquista. Col·laborà tant en *Generación Consciente* com en *La Revista Blanca*.

³³ CLEMINSON, Richard, *op. Cit.*, pàg. 114.

³⁴ Felix Martí Ibañez (1911-1972) va ser un metge i psiquiatra anarquista.

las hipótesis de Malhus e ilustraron en muchos artículos lo limitado de los recursos del planeta y la imposibilidad de un crecimiento ilimitado"³⁵.

Doncs, d'acord amb aquestes darreres interpretacions, en alguns mitjans llibertaris s'establiren criteris eugènics per a la correcta realització de la reproducció. Calia tenir en compte factors com l'edat dels pares, la seva salut i els antecedents mèdics.

2.3. Els anys trenta: consolidació

Mary Nash havia sustentat fins ara la tesi de que els plantejaments de Bulffi i els neomaltusians catalans eren ambivalents. Subscrivint que aquests, a nivell teòric, s'assemblen més als postulats internacionals del moviment reformista, i per tant, que no es basen en un model de transformació social.

Per a aquesta historiadora, això es reflexa, per una banda en el rebuig teòric de la practica anarquista revolucionaria del moment, i per altra banda a nivell pràctic amb la marginació del grup de la dinàmica del moviment obrer català.

Tanmateix, és a partir dels anys trenta que la radicalització dels plantejaments anarquistes els fa més distants del model reformista. El neomaltusianisme te ja una base teòrica prou solida. Es justifica per motius d'economia política considerant que la reproducció del proletariat, a més d'agreujar la seva situació de misèria, empitjorarà la classe obrera. Això es recolza en la idea de que la millora de les condicions materials del obrer portarà a la major consciencia de classe d'aquest, donada la seva major educació, i per tant a una major participació en les lluites socials.

En aquest sentit és significativa la separació que fan els anarquistes respecte al neomaltusianisme anterior en aquesta dècada. Es desmarquen clarament d'organismes com La Lliga Española para la Reforma Sexual sobre Bases Científiques o de persones com Luis Huertas i Hildegart per el seu reformisme, prenent situar així el neomaltusianisme en una perspectiva clarament revolucionaria.

Nash apunta que, el juliol del 1932, Isaac Puente rebutjà la invitació a formar part d'aquesta Lliga, "ya que a pesar de reconocer que comparte muchas de las aspiraciones

³⁵ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *op. Cit.*, pàg. 107.

de dicha organización les reprocha su reformismo y conformismo social"³⁶. Considera doncs, que no qüestiona les pròpies bases de la societat mentre defensa la necessitat de la subversió del ordre existent.

"En ciertos momentos Isaac Puente parece postergar la solución de la cuestiones sexual a la realización de la Revolución Social y ve su resolución [...] como resultado automático de la implantación del Comunismo libertario"³⁷. Felix Marí Ibàñez, tot i que vincula també la qüestió sexual amb la revolució social, pensa que la segona no porta directament a la primera. Això és degut a que considerava que els condicionaments ideològics i psicològics que determinen la sexualitat estaven profundament interioritzats per l'individu, i per a la seva deconstrucció caldria un fort procés autònom i individual. Considerar el fet sexual com a fenomen biològic primordial, el porta a no reduir la revolució sexual a un mer component de la revolució social.

Navarro amb l'aportació de l'estudi d'un altra revista ens evidencia que el tema sexual a la dècada dels trenta arriba a ser un "factor de atracción des del punto de vista comercial"³⁸. És el cas de la Revista Orto³⁹, la qual coincideix, segons aquesta autor, amb els postulats bàsics manifestats a *Estudios*. Aquesta revista presentarà l'eugenèsia com a complement necessari al control de la natalitat (neomaltusianisme), amb l'objectiu de millorar la vida humana.

Per consegüent, l'assimilació dels ideals eugènics en els mitjans llibertaris i la radicalització de certs plantejament comportà juxtaposicions a l'hora de defensar quins havien de ser els mètodes per aplicar aquesta nova ciència. En un primer moment, *Estudios* defensà l'esterilització forçosa "d'anormals" sempre i quan fos voluntària. Per alta banda, Raquel Álvarez mostra l'existència d'articles, com els de la Doctora Pelletier, que donaren especial èmfasi al perill que suposaria la implantació de tal pràctica.

L'autora conclou que a Espanya, fora del anarquisme, hi hagué pocs defensors de l'esterilització i inclús poc debat entorn al tema. La majoria dels eugenistes, tot i que

³⁶ NASH, Mary, "El neomalthusianismo anarquista y los conocimientos populares sobre la maternidad en España", *op. Cit.*, pàg. 321.

³⁷ NASH, Mary, *op. Cit.*, pàg. 321.

³⁸ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, "Sexualidad, reproducción y cultura obrera revolucionaria en España: La Revista Orto (1932-1934)." *Arbor*, vol 190, núm. 769, 2014. Extret de: <http://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1977>

³⁹ *Orto* va ser publicada a València entre 1932-1934.

acceptaven el determinisme hereditari, no consideraven aquesta pràctica com a legítima, encara que normalment fos per conviccions religioses.

Navarro explica que, amb l'objectiu d'establir les condicions necessàries per a una bona reproducció, alguns defensaren mesures com "las sanciones legales a la parejas «disjénicas»"⁴⁰, i inclús l'esterilització d'individus qualificats com a no aptes per a procrear.

Afegeix però, que als anys trenta l'ús de l'esterilització a EEUU i per part dels nazis a Alemanya generà una important evolució d'aquest discurs, el qual passà a emfatitzar la desconfiança de deixar en mans del Estat una qüestió tant important. En aquesta mateixa línia ho exposa Díez quan declara que: "el temor a la perversió totalitària d'un ús indiscriminat" suposà una controvèrsia ètica en els individualistes.

Ara bé, Raquel Álvarez, la qual emfatitza l'augment durant els anys vint i trenta de la biologia i sobretot de la medicina, a partir de l'anàlisi discursiu de la revista *Eugenia, de Barcelona*⁴¹ observa que s'hi poden trobar notes en favor de les eugenistes "más classistas i racistas"⁴². Això la porta a defensar la tesi següent: "se observa pues, en por lo menos algunas publicaciones anarquistas, un giro hacia posiciones impregnadas del sentido social reformista de la burguesía"⁴³.

Contràriament, Mary Nash apunta, en el seu capítol del mateix llibre, que la reforma sexual anarquista, degut al seu propòsit de divulgació i educació popular, pretenia convertir-se en un moviment de base, sense gran incidència dels professionals. Tot i que considera que el paper dels metges Isaac Puente i Felix Martí Ibañez fou crucial per a la consolidació del moviment, "su concepción del papel como médicos les llevó a impulsar la difusión popular de los conocimientos científicos de la sexualidad [...] sin la necesaria intermediación de las capas médicas o profesionales"⁴⁴.

En definitiva, veiem com generalment els llibertaris defensaren en la major part dels seus articles la compatibilitat del neomaltusianisme i l'eugenèsia "como parte de la regeneración y la autoeducación del proletariado, pasos indispensables en el camino

⁴⁰ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *El paraíso de la razón». La Revista Estudios (1928-1937) y el mundo cultural anarquista*, op. Cit., pàg. 112.

⁴¹ *Eugenia* va ser publicada a Barcelona entre 1931-1937.

⁴² ÁLVAREZ PELÁEZ, Raquel, op. Cit., pàg. 38.

⁴³ ÁLVAREZ PELÁEZ, Raquel, op. Cit., pàg. 38.

⁴⁴ NASH, Mary, "La reforma sexual en el anarquismo Español", op. Cit., pàg. 289.

hacia la liberación"⁴⁵. Així com també seguien apareixen publicacions només en favor del neomaltusianisme i alhora que "se continuaba produciendo propaganda neomaltusiana que a veces - pero no todas - se inclinaba hacia fines eugenicos"⁴⁶.

Per a Navarro, el procés que fa anar prenent centralitat a les qüestions sexuals en les publicacions anarquistes culminà el 1936-1937 amb el *Consultori Psico-sexual* de Felix Martí Ibàñez. Aquesta nova secció de la Revista *Estudios* buscava donar resposta a qüestions plantejades pels lectors de temes relacionats amb la sexualitat. El metge responia tot fent ús d'un llenguatge entenedor, fet que responia a l'estratègia de posar al servei de les classes populars el seu coneixement alhora que generar debat.

Nash afegeix que aquesta assimilació dels principis neomaltusians en el pressupostos anarquistes i l'enriquiment del enfocament teòric, els quals superen l'ambivalència de Bulffi i *Salud y Fuerza*, es donà particularment en els anys de la segona República. Interpreta que ja no es tracta, com fins ara, de grups aïllats. A més considera rellevant que destacats metges del moviment llibertari, com Isaac Puente i Felix Martí Ibàñez, no es dediquessin ja exclusivament a la divulgació del neomaltusianisme a través de la seva col·laboració en publicacions, sinó que també ho feien en la seva pràctica mèdica.

Díez suggereix que tant el neomaltusianisme com l'eugenesia - igual que l'individualisme - són les bases auxiliars de les que es serviria la revista *Ética-Iniciales*⁴⁷ - en la que basa el seu estudi -, a més de les idees fonamentals anarquistes, per a "adobar el terreny per a una veritable revolució sexual"⁴⁸.

⁴⁵ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *op. Cit.*, pàg. 99.

⁴⁶ CLEMINSON, Richard, *op. Cit.*, pàg.119.

⁴⁷ *Ética* va ser publicada a Barcelona entre 1927-1929, mentre la seva successora *Iniciales* va ser-ho entre 1929-1937.

⁴⁸ DÍEZ, Xavier, *Utopia sexual a la premsa anarquista de Catalunya : La Revista Ética-Iniciales, 1927-1937*. Pagès editors, Lleida, 2001, pàg. 136.

3. «Maternitat conscient»

Hem vist fins ara com els anarquistes reivindicaren la necessitat de generar una «nova moral sexual» i com la propaganda neomaltusiana i eugènica, en definitiva, girava en torn la necessitat de la planificació familiar, el control de la natalitat i l'educació sexual.

Aquesta nova moral, que dissentia de la moral catòlica i també hegemònica, reclamà la necessitat de separar les relacions sexuals de la procreació. Atribuï una importància destacada a l'acte sexual, el qual considerava una necessitat orgànica del cos comparable a altres necessitat humanes. La seva abstenció era nociva, i per tant, no es podia limitar únicament a la procreació.

La problemàtica de la sexualitat és particularment important en la dona pel fet mateix de la maternitat. Nash apunta que, per una banda, la maternitat era encara llegida de forma freqüent dins del mateix anarquisme - tal com es llegeix en els escrits de Frederica Montseny -, com a obra d'importància transcendent per a l'autorealització de la dona. Per altra banda, senyala l'existència de criteris més radicals, els quals consideraven que la maternitat "podía constituir incluso una traba a su realización como persona"⁴⁹.

Per aquesta raó, la historiadora manté que el desenvolupament de la llibertat sexual en la dona es veia dificultada per la seva condició biològica. Així i tot, com ja hem vist anteriorment, determinats cercles llibertaris no consideraven aquest fet immutable, en tant que atribuïen primordial importància a la construcció cultural i social de la sexualitat. Així és que, consideraven que la dona podria alliberar-se de la seva condició biològica per mitjà d'una correcta educació sexual que permetria superar certs mites generats entorn la sexualitat.

Els pressupostos ideològics del anarquisme espanyol van permetre que aquest debat no quedés interferit per la concepció catòlica de la procreació. D'acord amb l'anàlisi laic del control de la natalitat, els anys trenta "ya es habitual la aceptación de la necesidad de una clara desvinculación de las relaciones sexuales con la procreación"⁵⁰.

En aquesta mateixa línia ho defensa Navarro a partir del seu estudi de la revista *Estudios*. Observa com a partir d'aquesta dècada augmenten a la revista els textos que defensen la importància de la sexualitat en la vida humana; "el separarla del hecho

⁴⁹ NASH, Mary, *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-39, op. Cit.*, pàg. 58.

⁵⁰ NASH, Mary, *Ibidem*, 1981, pàg. 59.

reproductivo constituía un acto de racionalidad y de perfeccionamiento y afirmación individual"⁵¹. L'autor sustenta que seguien existint diversitat d'opinions respecte al tema però que, poc a poc, s'anaven mostrant menys resistències a la separació del sexe i la reproducció.

Navarro reflexa també que, durant els anys trenta, la revista *Estudios* augmentà l'interés pels temes relacionats amb la dona, tot i que seguien sent minoritaris i es trobaven englobats en d'altres com la sexualitat o la maternitat. Apunta que la «maternitat conscient» era presentada en nombroses ocasions com a factor indispensable per a l'alliberament femení, però que tot i així, sovint es seguia observant una certa defensa de la maternitat com a indubtable comesa social de la dona.

Així mateix, per a Mary Nash, la defensa de la «maternitat conscient» trobà la seva justificació principal en la salut de la mare: era llegida com a mitjà "para superar la carga biológica de la reproducción continua y el consiguiente desgaste de los organismos femeninos"⁵². Per tant, els anarquistes consideraren que la funció biològica de la dona és el que explica la seva subordinació social.

En definitiva, el desllorigador d'aquesta desigualtat, que residia en la especificitat biològica de la dona, havia de ser la «maternitat conscient». Aquesta implicava la llibertat d'embaràs, és a dir, la capacitat d'elecció d'esdevenir mare en condicions òptimes i en un moment determinat. Insistien doncs en la necessitat de crear una «generació conscient», "consciente de sus actos y conscientemente procreadora"⁵³.

Apostaren per una política de fàcil accés de les masses populars a coneixements en torn la sexualitat, el control de la natalitat i les malalties venèries, posant al centre de l'estratègia la feina educativa. A fi de superar els tabús i estereotips entorn la sexualitat era necessari educar, sobretot la dona, perquè arribés a assumir la «maternitat conscient». Fet que, per a Navarro, era en si revolucionari i a més, d'acord amb els ideals neomaltusians, beneficiaria principalment les dones i els obrers, donada la disminució dels pes demogràfic.

⁵¹ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *op. Cit.*, pàg. 105.

⁵² NASH, Mary, "El neomalthusianismo anarquista y los conocimientos populares sobre la maternidad en España", *op. Cit.*, pàg. 327.

⁵³ CEMINSON, Richard, *Anarquismo y homosexualidad. Antología de artículos de la Revista Blanca, Generación Consciente, Estudios e Iniciales (1924-1935)*, *op. Cit.*, pàg. 141.

3.1 Anticonceptius

Com ja s'ha dit, els arguments emprats pels llibertaris per a la defensa del us de mètodes anticonceptius vinculaven la qüestió sexual amb l'eugenèsia. Sobre aquests principis reivindicaven la millora de les condicions de vida del proletariat i la situació laboral de la classe obrera., evitant que els fills neixin sense salut.

A propòsit de fer efectiva la realització pràctica del control de la natalitat era necessari posar a disposició l'accés a instruments que evitessin la reproducció. Per a poder dur a terme l'alliberament sexual que reivindicaven - entès com el dret de practicar sexe sense riscos de procreació si així es desitjava - calia apropar els mecanismes a les classes populars.

Amb aquest propòsit, els anarquistes no es limitaren a elaborar el discurs teòric ja exposat, sinó a la divulgació de mètodes per al control de la natalitat. En aquest sentit, Mary Nash i F.J. Navarro han analitzat les tècniques divulgades per la revista *Estudios*⁵⁴, en la qual "abundaron los artículos que explicaban las ventajas e inconvenientes de los distintos sistemas contraceptivos"⁵⁵.

Aquesta revista, analitzà alguns dels mètodes que consideraven més habituals, com és el cas del *coitus interruptus*, amb l'objectiu de formar a la població dels seus usos i riscos, discurs que no entrarem a analitzar en profunditat. Mary Nash ha considerat sobre aquest "que parece haber sido el método más común en el control de la natalidad practicada en España en este período"⁵⁶.

És necessari subratllar, en primer lloc, l'anàlisi negatiu que fan les publicacions de *Estudios* sobre el preservatiu, el qual recomanen només en casos de no haver-hi garanties sanitàries. Consideren que possiblement genera conseqüències psicològiques negatives per a l'home. En segon lloc, veiem com el mètode anticonceptiu que rep major confiança és un mètode també mecànic d'ús femení, tot i la seva poca eficàcia per la seva mala col·locació.

⁵⁴ NASH, Mary, "El neomalthusianismo anarquista y los conocimientos populares sobre la maternidad en España", *op. Cit.* NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, «El paraíso de la razón». *La Revista Estudios (1928-1937) y el mundo cultural anarquista*, *op. Cit.*

⁵⁵ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *op. Cit.*, pàg. 114.

⁵⁶ NASH, Mary., "Género, cambio social y la problemática del aborto", *Historia Social*, núm. 2, 1988, pàg. 19-35.

Així és que, Mary Nash, sosté que la majoria de contraceptius difosos eren d'aplicació femenina, i que és produïa una desigual avaluació de les possibles conseqüències psicològiques segons si es tractava de mètodes d'ús femení o d'ús masculí.

A partir del 1935 aparegueren a *Estudios* nombrosos articles entorn a el mètode *Ogino-Knaus*, de qui fou principal difusor Isaac Puente. Es basava en seguir el cicle menstrual per tal de senyalar els dies d'esterilitat i fecunditat. La revista elaborà un calendari divulgatiu per a un cicle regular de vint-i-vuit dies amb l'objectiu de combatre els tòpics sobre la fertilitat femenina.

Per a Navarro un dels detalls més interessants, de la feina feta per la revista, recau en el fet de que la campanya no es limità als articles publicats. Per tal de solucionar el difícil accés que tenien les classes populars a els contraceptius "la revista anunciaba con frecuencia la distribución y venta de éstos, bien directamente (por correspondencia) o bien facilitando la dirección donde podían ser adquirido"⁵⁷.

Tot i que és sorprenent la varietat de tècniques difoses pels anarquistes, aquests es queixaven de les traves que tenien per a fer-ho i del poc desenvolupament de la matèria, al qual atribuïen la responsabilitat a la falta de recolzament dels científics espanyols. Denunciaven també la manca de voluntat del Estat per a la seva divulgació informativa i per a la circulació legal i la venda de productes anticonceptius. A més, al seu difícil accés se li sumava "la misma hostilidad de un sector importante de la profesión médica española"⁵⁸.

De manera que, els mètodes i tècniques divulgats per la revista *Estudios* són il·lustratius del grau de coneixement entorn als anticonceptius en la dècada dels trenta, període assenyalat com a l'etapa de major davallada de la taxa de natalitat. En aquest sentit Nash sustenta la tesi de que era considerable el grau de coneixement d'aquests mètodes per part dels anarquistes i que "como mínimo, entre un sector de la población española existía la posibilidad de adquirir un asesoramiento sobre diversos métodos y técnicas de control de la natalidad"⁵⁹.

Afegeix però, que la seva divulgació no significa directament una acceptació popular de la seva pràctica ni la seva aplicació. "En la mente popular los anticonceptivos se

⁵⁷ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *op. Cit.*, pàg. 115.

⁵⁸ NASH, Mary, "El neomalthusianismo anarquista y los conocimientos populares sobre la maternidad en España", *op. Cit.*, pàg. 329.

⁵⁹ NASH, Mary, *Ibidem*, pàg. 339.

asociaban a la prostitución. Debido al estigma social que se les atribuía, difícilmente ninguna mujer corriente, respetable ama de casa, tendría acceso fácil a ellos"⁶⁰.

3.2. Avortament

Durant el primer terç del segle XX la problemàtica del avortament emergí a Espanya i a partir dels anys vint s'anà desenvolupant el debat des de perspectives ètiques, morals, religioses, sanitàries, mèdiques, eugèniques i legals.

Mary Nash, en un estudi sobre la problemàtica del avortament,⁶¹ apunta que aquesta qüestió s'abordà des del món professional, sobretot el mèdic. Donat l'estigma social i religiós que patia, però, es seguia considerant inacceptable la seva discussió pública.

La participació de la dona en aquest debat fou nul·la. Per una banda, no existien figures femenines - menys algunes excepcions - en l'escenari polític i social i, per altra banda, "el doble código de comportamiento sexual admitía perfectamente nociones entorno a la sexualidad o el control de la natalidad entre los hombres, quienes eran además transmisores legítimos de la educación sexual en las parejas"⁶², mentre no admetia el mateix per a les dones.

Aquestes dues raons, juntament amb l'escàs qüestionament del discurs patriarcal i el predomini dels valors socials del culte a la maternitat i la domesticitat, expliquen per a la historiadora, el silenci femení entorn a la problemàtica del avortament. Constituint, aquest, la principal problemàtica de la qüestió.

D'acord amb això afegim que, a banda del debat públic, es produïa un circuit d'informació més silenciós i pragmàtic en l'esfera privada i de la cultura clandestina, així com en les xarxes de suport femení. A més, suggereix que aquestes dues realitats no arribaren mai a convergir.

Tal com hem vist, el *coitus interruptus* era el mètode més emprat, i per a Nash també ho era la pràctica del avortament. Això es devia a que, tot i que és requerien tècniques específiques, "constituía una solución que se efectuaba sobre todo en el marco de una red femenina de práctica y de solidaridad"⁶³. Alhora, era més viable per a les classes

⁶⁰ NASH, Mary, "Género, cambio social y la problemática del aborto", *Op Cit.*, pàg. 25.

⁶¹ NASH, Mary, *Ibidem*, pàg. 26.

⁶² NASH, Mary, *Ibid*, pàg. 21.

⁶³ NASH, Mary, *Ibid*, pàg. 26.

populars ja que només es requeria la seva aplicació en cas d'embaràs i donat que "se conocían y se aplicaban muchos remedios caseros fácilmente asequibles"⁶⁴.

Així com l'ús dels mitjans anticonceptius eren el mitjà per dur a terme la «maternitat conscient», "para la mujer que ya se encontraba con un embarazo indeseado, los anarquistas reivindicaban el derecho al aborto"⁶⁵. En aquest sentit defensaven que el poder de decisió i control havia de recaure en ella, donat que el seu cos pertany a ella mateixa.

Navarro observa que a la revista *Estudios* la posició al respecte era força unànime. En les seves publicacions es condemnava la prohibició existent de la seva pràctica, fruit de la moral burgesa, que alhora permetia hipòcritament la seva pràctica clandestina. "Los medios anticonceptivos podían evitar el problema, pero, en caso de elección por parte de la mujer, para Isaac Puente la postura era clara: «Abortar siempre que ella lo quiera. Su cuerpo es suyo»"⁶⁶.

"Tanmateix, les referències directes a l'avortament trobades a *Ética-Iniciales* són poques"⁶⁷. Són comentades de manera indirecta i normalment associades a imatges sòrdides. En la línia del que senyala Mary Nash, els tres articles que es poden trobar que comenten obertament la qüestió són escrits per homes metges.

Destaquen, d'aquests escrits, els del doctor Hardy, qui exposarà els procediments abortius de forma didàctica i els riscos que implica portar-los a la pràctica. La recomanació bàsica d'aquest és que la pràctica s'ha de dur a terme en clíniques especialitzades i amb personal sanitari qualificat, evitant els avortaments clandestins.

A més, la reivindicació anarquista del avortament gratuït i en clíniques especialitzades posava al centre de la qüestió les millors per a les dones de classe treballadora. Donat que eren aquestes les que patien les conseqüències de la seva mala pràctica, ja que les de classe burgesa disposaven de les facilitats per a la seva bona realització.

Per a tal, calia disposar d'una legislació que permetés posar aquestes darreres recomanacions en pràctica. La posició exposada per el doctor Hardy és la que s'acabarà imposant des del Ministeri de Sanitat de la Segona República.

⁶⁴ NASH, Mary, *op. Cid.*, pàg. 27.

⁶⁵ NASH, Mary, 1981, pàg. 60.

⁶⁶ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *op. Cid.*, pàg. 133.

⁶⁷ DíEZ, Xavier, *op. Cid.*, pàg. 136.

El Decret d'Interrupció Artificial del Embaràs és, per a Mary Nash - l'autora que l'ha analitzat amb més profunditat -, l'iniciativa més important per dur a la practica la reforma sexual. Tal Reforma Eugènica va ser implantada el desembre de 1936 per Félix Martí Ibañez, aleshores Director General de Sanitat i Asistencia social de Catalunya i Subsecretari de Sanitat de la República. Aquesta política sanitària d'iniciativa anarquista contemplava les necessitats de les capes populars, amb el desenvolupament d'una medicina social i preventiva.

Per a Feliz Marí Ibañez la legalització del avortament implicaria al mateix temps la seva disminució. El programa del Decret preveia la divulgació i l'educació adequada sobre mitjans anticonceptius a les dones que acudien als centres destinats a la pràctica del avortament. A més, anava acompanyat de la regulació de l'assistència a les dones treballadores, l'establiment d'un servei de planificació familiar i l'assistència a la maternitat.

Portaria també a la disminució de la mortalitat de les dones obreres, per la reducció de la pràctica clandestina que no reunia les condicions necessàries. I, en darrer lloc, "implicaría el reconocimiento social de la maternidad al facilitar los medios para llevar a cabo una maternidad consciente y responsable"⁶⁸.

"La reforma del aborto que se decretó en Catalunya era obra fundamentalmente de la CNT realizada por los anarquistas des de la Consejería de Sanidad y de Asistencia Social de la Generalidad"⁶⁹. Així és que, recollí l'estratègia anarquista basada en la practica de la «maternitat conscient» a partir de l'educació sexual i el control de la natalitat.

Nash considera aquesta regulació molt avançada per a l'època, donat sobretot a que posava molt poques restriccions a la interrupció artificial del embaràs. En aquest sentit, advoca que tenia un clar contingut emancipador per a la dona, ja que les permetia alliberar-se del seu mandat biològic i també emancipadora en tant que "permetia a la mujer establecer con autonomia pròpia el momento de su realización"⁷⁰.

⁶⁸ NASH, Mary, *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-39, op. Cid.*, pàg. 61.

⁶⁹ NASH, Mary, *Ibidem*, pàg. 61.

⁷⁰ NASH, Mary, NASH, Mary, "Maternidad, maternologia y reforma eugénica en España. 1900-1939" a *Historia de Las Mujeres En Occidente. El Siglo XX*, direcció de G. Duby u M. Perrot, vol. 5, Circulo de lectores, Madrid, 1993, pàg. 642.

En últim terme, cal afegir que la historiadora considera que el resultat de la reforma va ser de fracàs. Mentre el context socio-polític de guerra a Espanya, i de revolució a Catalunya, afavorí l'aprovació de la legislació, "hizo muy difícil su aplicación en un momento de desbordamiento de los servicios sanitarios debido a las exigencias de la guerra"⁷¹.

En segon lloc, considera que es produí un cert boicot per part dels metges cap a la implantació del servei: no estaven disposats a col·laborar amb la reforma eugènica. Un tercer factor que explica el seu reduït impacte és l'escassa divulgació que en feren els mitjans de comunicació: "la prensa lo reflejó muy poco [...]. La escasa atención puede atribuirse posiblemente al hecho que la legislación fue implantada por decreto. Eso significa que no existió un debate político previo"⁷².

En definitiva, la considera un fracàs donat que "las mujeres apenas ejercieron los derechos reproductivos estipulados en la nueva legislación sanitaria"⁷³. La pràctica del avortament seguí formant part de la cultura clandestina i constituí encara una realitat social marginada.

⁷¹ NASH, Mary, *op. Cit.*, pàg. 642.

⁷² NASH, Mary, "Género, cambio social y la problemática del aborto", *Op Cit.*, pàg. 34.

⁷³ NASH, Mary, Maternidad, maternología y reforma eugénica en España. 1900-1939", *op. Cit.*, pàg. 643.

4. Família

4.1 Crítica a la família burgesa

En el marc de la sexualitat, i amb la finalitat de reorganitzar el model de relacions sexuals, es feia imprescindible parlar de la institució familiar, el matrimoni i l'amor. Aquesta problemàtica adquirí important relleu en diferents cercles de pensadors radicals i liberals, des de finals del segle XIX i principis del XX.

Tant Mary Nash com José Álvarez Junco, senyalen que el tema de la reorganització de sistemes sexuals i familiars fou d'interès excepcional per als anarquistes, "a juzgar por la cantidad de espacio que se le dedica y por lo temprano de su aparición"⁷⁴. Tot i així, afegeixen que el seu anàlisi és molt proper a l'anàlisi marxista.

"La crítica radical de la familia tal como existe en la sociedad capitalista se encuentra ya en los primeros escritos anarquistas"⁷⁵. Aquests, condemnaren l'existència de la institució familiar perquè es fonamentava, en primer lloc, en el principi burgès de propietat. El vincle que manté units a els seus membres és el dret de pertinença mútua, "y muy especialmente un derecho de propiedad del marido sobre la mujer"⁷⁶.

Consideren que, com a mínim en les classes altes, les unions matrimonials es realitzen per conveniència econòmica. L'objectiu de la institució familiar és garantir la permanència de la propietat i la regulació de les successions. Álvarez Junco apunta que, en diferents publicacions de la *Revista Blanca*, es comparen les unions matrimonials, motivades per l'interès, amb la prostitució: "definan el matrimonio como «prostitución estabilizada»"⁷⁷.

En segon lloc, denunciaven els principis d'autoritat i jerarquització inherents en la institució familiar. Consideren la família una representació del Estat, on el pare és l'autoritat. "La jerarquía se establece entre el padre y la madre, los hijos y las hijas, los niños mayores y los menores"⁷⁸. És un dels mitjans on es produeix el procés de

⁷⁴ ÁLVAREZ JUNCO José. "Feminismo, familia, amor libre", a *La Ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Siglo XXI, Madrid, 1976, pàg. 284.

⁷⁵ NASH, *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-39*, op. Cid., pàg. 37.

⁷⁶ ÁLVAREZ JUNCO, op. Cid., pàg. 290.

⁷⁷ ÁLVAREZ JUNCO, op. Cid., pàg. 290.

⁷⁸ ÁLVAREZ JUNCO, op. Cid., pàg. 290.

socialització dels nens, on el pare és el transmissor dels valors socials, "reproduciendo a escala reducida la estratificación social jerarquizada"⁷⁹.

Per consegüent, la família és llegida com una de les bases del règim capitalista, desenvolupa un paper fonamental en la perpetuació de la societat burgesa, donat que respon als principis de transmissió de la propietat privada i reproducció de la ideologia dominant.

Mary Nash afegeix que, també alguns anarquistes consideren "la familia como mecanismo importante en la perpetuacion de la subordinacion social de la mujer"⁸⁰. Tot i així, admet que l'anàlisi de la família com a institució patriarcal no està gaire desenvolupat. L'aspecte més important que senyalen en aquest sentit és la dependència econòmica de la dona vers el marit, sense el qual no pot assegurar-se les necessitats materials. Així amb el matrimoni, segons els anarquistes, la dona ven la seva dependència i llibertat per tal de viure.

Álvarez Junco exposa, de forma crítica, que aquest anàlisi de la família burgesa deixa entreveure una certa defensa de la família proletària. Això és símptoma, per a l'hisotriador, de les limitacions derivades "de la dificultad de desarraigar valores muy hondamente interiorizados"⁸¹.

4.2 Amor lliure

Per a fer efectiva la "nova moral sexual" calia construir un nou tipus de relacions lliures de l'influència de l'Església i l'Estat. És a dir, abolir la intervenció de la societat en qüestions amoroses, convertint aquesta unió en un acte purament privat. Aquest model és el que intentaren transmetre amb el terme «amor lliure», sobre el qual només s'establiren de forma heterogènia els principis generals.

Com qualsevol predicció anarquista sobre l'activitat social ideal és basava en els principis de llibertat i igualtat. Això significa, en aquest cas, la defensa d'abolir els drets de possessió i d'establir la possibilitat de trencament de la relació a voluntat de qualsevol de les parts. A més, s'ha de fonamentar en la igualtat de l'home i la dona i el respecte mutu.

⁷⁹ NASH, Mary, *op. Cid.*, pàg. 38.

⁸⁰ NASH, Mary, *op. Cid.*, pàg. 39.

⁸¹ ÁLVAREZ JUNCO, *op. Cid.*, pàg. 293.

L'amor, com la sexualitat, era una de les necessitats que es veia frustrada en la societat moderna. Aquest havia de ser, al igual que qualsevol altre acte entre humans, acordat lliurement entre iguals eliminant tot tipus de dominació, per tant, la llibertat d'elecció havia de ser el seu principal fonament. Tampoc no podia ser regulat donada la seva naturalesa d'espontaneïtat i no-obligatorietat. "Consideraban que las uniones libres eran mucho más morales que el matrimonio moderno, que estaba echado a perder por las consideraciones materiales y se basaba en la esclavitud efectiva de la mujer"⁸².

Álvarez Junco, fent referència a els primers anys del segle XX, estima que "el tema del amor llibre no aparece más que como un recurso casi retórico y bastante inconcreto, contrapuesto a la nociva institución familiar"⁸³. A més, considera que aquest model no tingué incidència i que reproduïa la moral sexual dominant. Per tal de ser coherents amb el rebuig de la paraula "matrimoni", apostaven per unions sense cerimònia o formalització, però establien igualment relacions monògames i dominades per l'home. També apunta que, tot i que exclouïen la celebració religiosa, no la civil.

Tanmateix, advoca que amb el pas del temps és fa més habitual la defensa de les relacions "promiscues", "Juan Montseny y Teresa Mañé declaraban que la monogamia era impracticable y antinatural, y la fidelidad, una esclavitud"⁸⁴.

A partir de l'estudi de les publicacions de la primera etapa de *La Revista blanca* (1898-1906), Scanlon apunta que el discurs anarquista habitualment no considerava natural la unió permanent i constant amb una sola persona. En aquesta primera etapa els articles sobre aquest tema eren de caire teòric. Els problemes que es derivarien d'aquesta pràctica - com per exemple sobre qui recauria la responsabilitat dels fills - eren tractats en menor pla, en tant que l'amor lliure s'inscrivía en un context futur i no en l'actual. En la nova societat, lliure i igualitària, els problemes desapareixerien - els nens serien educats per la societat.

En canvi, considera que el 1923 - any en que es reprèn la seva publicació - els articles mostraven major apreciació pels problemes pràctics, sovint derivats de l'arrelament en la consciència col·lectiva dels prejudicis tradicionals. Tracten temes més concrets, com la desigualtat de la dona en la pràctica del amor lliure.

⁸² SCANLON, Gerardine M, *La Polémica Feminista En La España Contemporánea: 1868-1974*, Akal, Madrid, 1986, pàg. 247.

⁸³ ALVAREZ JUNCO, *op. Cid.*, pàg. 294.

⁸⁴ ALVAREZ JUNCO, *op. Cid.*, pàg. 300

Creien que l'home acceptaria més fàcilment «l'amor lliure» donat que ampliava els seus plaers, "pero la mujer, pensando siempre en los cuidados y sufrimientos que supone criar a niños pequeños no concibe, no comprende tal desparpajo"⁸⁵. En aquesta línia anava la novel·la publicada per Frederica Montseny el 1925, *La Victoria*. En la seva trama s'hi plantegen els problemes i contradiccions que se li plantegen una dona d'idees modernes.

Geraldine Scatlon afegeix que la majoria d'arguments en favor d'aquest nou model de relacions era que permetria que les dones es realitzessin, ja que els concedia àmplies oportunitats per a satisfer els seus desitjos d'amor i els seus instints maternals. Això és deu a l'idea anarquista de que calia construir una societat basada en el retorn als «valors naturals». Tenint en consideració això advoca que la majoria de propaganda sobre «amor lliure» estava construïda sobre l'ideal tradicional d'amor i maternitat com a components principals de la naturalesa femenina. Aquesta concepció "podía convertirse en algo tan restrictivo de la libertad personal como el viejo ideal tradicional de la mujer como esposa y madre"⁸⁶.

Navarro considera, que el metge Félix Marí Ibáñez - el principal col·laborador de la revista *Estudios* en temes sexuals a partir de 1934 - mostra en les seves publicacions com aposta de ferma per una nova moral sexual en tots els àmbits.. En aquest sentit, ens mostra que el seu ideal de relació sexual era la d'una parella monògama, però constituïda en completa llibertat i en total igualtat de drets per a l'home que la dona. "Consideraba que el «egoísmo sexual» del varón era una causa directa de la existencia de la frigidez femenina"⁸⁷, causa de que la dona estigués vinculada únicament a la seva funció reproductiva.

4.3 La Llei de Divorci de 1932

L'any 1932 eren pocs els països europeus en que no es pogués obtenir el divorci; les principals excepcions eren Espanya i Itàlia. La Segona República espanyola promulgà el 2 de març del 1932, la primera Llei de Divorci de la història d'Espanya. Aquesta era, juntament amb altres mesures, ideada per tal de controlar el poder de l'Església en la vida pública i privada.

⁸⁵ SCANLON, Gerardine, *op. Cid.*, pàg. 250.

⁸⁶ SCANLON, Gerardine, *op. Cid.*, pàg. 256.

⁸⁷ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *op. Cid.*, pàg. 125.

De totes formes, responia a un mandat constitucional: l'article 4 de la Constitució republicana indicava que "el matrimonio se funda en la igualdad de derechos para ambos sexos, y podrá disolverse por mutuo disenso o a petición de cualquiera de los conyugues, con alegación en este caso de justa causa"⁸⁸.

Com hem vist, els anarquistes propugnaven, a grans trets, la família basada en llaços d'amor i no en interessos materials i, per tant, que aquest es podia finalitzar sense ser un contracte de per vida. Es podria pensar que la solució lògica per assumir aquest objectiu era la defensa de l'admissió del divorci. Lluny d'això, "la ley suscitó muy poco entusiasmo entre la extrema izquierda por diferentes motivos"⁸⁹.

La consideraren una solució pobre per al problema del model matrimonial, per al qual l'única solució era la lliure unió. El diari anarquista *Solidaridad Obrera*⁹⁰ menyspreà "la ley por ser una intervención innecesaria del Estado en los asuntos privados del individuo"⁹¹.

Huertas i Novella consideren que aquesta llei vingué a sancionar, en cert sentit, el moviment de reforma sexual, tot i que no fan referència explícita al de caire anarquista. Per a aquesta autors la llei "constituye un ejemplo muy significativo de cómo la psicología freudiana, la reforma sexual y la defensa de los derechos de la mujer se aunaron ante el problema de disfunción conyugal"⁹².

⁸⁸ Citat a HUERTAS, Rafael i NOVELLA, Enric, *op. Cid.*.

⁸⁹ SCANLON, Gerardine, *op. Cid.*, pàg. 273.

⁹⁰ *Solidaridad Obrera* va ser un diari anarcosindicalista de gran referència, fundat a Barcelona el 1907, inicialment com a òrgan de premsa del grup Solidaridad Obrera i posteriorment de la CNT.

⁹¹ SCANLON, Gerardine, *op. Cid.*, pàg. 274.

⁹² HUERTAS, Rafael i NOVELLA, Enric, *op. Cid.*.

5. Llibertaris i conservadors?

5.1 Prostitució

Tal com hem esmentat, la concepció de les unions maritals basades en interessos econòmics són valorades freqüentment, pels llibertaris, com a una forma de prostitució. La vinculació que feien d'aquesta al matrimoni és clara.

Llegien la prostitució com a vàlvula d'escapament per a la moral burgesa basada en la doble moral sexual. Aquesta, entesa com la "que permite al varón expresar su sexualidad fuera del matrimonio pero que, en cambio, exige a la mujer su virginidad y la limitación de sus manifestaciones sexuales estrictamente a su pareja como garantía de la paternidad de su prole y como objeto sexual de exclusivo patrimonio de su marido"⁹³.

En segon lloc, el discurs llibertari considerava les dones prostitutes víctimes del sistema capitalista. L'explicació del fenomen de la dona prostituta la feien en termes socials i econòmics. Eren les dones de classe obrera, que patien un elevat grau d'explotació econòmica, les que s'evocarien a la seva pràctica per tal de cobrir les necessitats més immediates.

En tercer lloc, a aquesta explicació socio-econòmica hi afegien l'explicació de l'explotació sexual. En aquest sentit llegien la prostitució com a l'expressió d'aquesta explotació: "mujeres obreras mal pagadas, víctimas de los abusos sexuales de sus patronos por la necesidad de mantenerse en sus puestos de trabajo, una vez embarazadas habrían sido despedidas de su trabajo y se veían obligadas a practicar la prostitución para mantenerse ellas y sus hijos"⁹⁴

Eren doncs, considerades víctimes de la doble moral sexual burgesa i expressió de d'humiliació social i econòmica de les classes populars en el sistema capitalista. Per tant, consideraven que la prostitució no podria ser abolida sense suprimir les seves causes: el matrimoni, la doble moral sexual, i el capitalisme.

A la revista *Orto*, la problemàtica de la prostitució, apareixia amb freqüència important "ya que, entre otras cosas, permita relacionarlo [...] con el contexto de depresión

⁹³ NASH, Mary, *op. Cid.*, pàg. 41.

⁹⁴ NASH, Mary, *op. Cid.*, pàg. 42.

económica de la década de los treinta"⁹⁵. En general s'atacava la reglamentació de la prostitució per part del Estat i es proposava, en canvi, la seva abolició.

Per un costat, es considerava vergonyós reconèixer oficialment la prostitució. Per altre, es defensava el dret d'elecció de la prostituta i la necessitat de campanyes de difusió de mitjans de profilaxis venères. "Des de *Orto* y otras publicaciones se relacionaba directamente la prostitución [...] con la propagación de las enfermedades venéreas, verdadera obsesión del momento"⁹⁶.

No obstant, existien veus que desconfiaven de l'efectivitat de decretar la seva prohibició com a mitjà per a suprimir el problema de forma definitiva. Félix Martí Ibañez es mostrava partidari de la regulació de la prostitució, amb la finalitat d'introduir millores d'higiene sexual. En aquest sentit, l'organització anarquista *Mujeres Libres* considerava que no era suficient abolir la prostitució amb un decret que tanques els prostíbuls, sinó que era necessari un canvi de moral del home. "Se exhortaba a los milicianos anarquistas para que dejaran de comportarse como «señoritos» al frecuentar los burdeles y, en vez de ello, colaboraran en la tarea de hacer conscientes a todas las mujeres se su «dignidad humana»"⁹⁷.

Aquestes idees foren posades en pràctica durant la Segona República, amb Martí Ibañez com a director General de Sanitat i Asistencia Social de la Generalitat. Es crearen els anomenats *Liberatorios de prostitución*, espais de protecció per a les dones que volien abandonar la prostitució, on rebien ajuda mèdica, econòmica i moral.

Aquesta iniciativa doncs, tenia com a objectiu reduir els d'anys de la pràctica de la prostitució. "En la sociedad del porvenir, la regulación de la trata de blancas, de la prostitución, no tendría sentido, puesto que serian practicas a extinguir, no obstante, mientras llegaban los cambios, las mujeres del anarquismo se pronunciaron sobre la cuestión e impulsaron programas de reinserción para las mujeres cuya expresión más singular fueron los llamados «liberatorios de prostitución»"⁹⁸.

⁹⁵ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, "Sexualidad, reproducción y cultura obrera revolucionaria en España: La Revista Orto (1932-1934)", *op. Cid.*

⁹⁶ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *op. Cid.*

⁹⁷ SCANLON, Gerardine, *op. Cid.*, pàg. 309.

⁹⁸ ESPIGADO TOCINO, Glòria, "Las mujeres en el anarquismo español (1869-1939)", a *El Anarquismo Español*, Ayer, num 42, 2002, pag 66.

5.2 Masturbació

Entrellaçat amb les noves ciències sexològiques, sorgí un cert interès del discurs anarquista entorn la masturbació. Cleminson apunta que, l'onanisme hauria sorgit com a tema d'especial interès els segles XIX i XX a Occident, on "la gran mayoría de los autores de la época coincidían en que el onanismo era peligrosísimo para la salud"⁹⁹.

L'obra de Navarro de 1997, passa gairebé aquest tema per alt en el seu estudi. Declarant, només que "la mayoría de los colaboradores de *Estudios* coincidían en condenar la masturbación. No obstante, uno de los artículos publicados en sus páginas se mostraba partidario de ello"¹⁰⁰¹⁰¹.

La posterior aportació de Cleminson, atribueix major importància a aquest tema, considerant que *Generación Consiente* i *Estudios* no el passaren per alt, "aunque no podemos decir que este constituyera un tema de primordial importancia"¹⁰². Doncs, sosté que, durant els anys trenta, coincidint amb el període d'expedidor de la revista *Estudios*, es mostrà un cert canvi d'actitud dels anarquistes respecte a la masturbació.

Aquesta tesi és defensada a partir de l'estudi de tres articles publicats en aquella època - un d'ells del conegut metge Isaac Puente i, un altre, del mateix citat per Navarro. La nova tendència discursiva d'aquest tema, tot i que no considerava la seva pràctica legítima, li atribuïa la responsabilitat la societat catòlica, al ser la que "condenaba a los jóvenes a que satisficieran sus legítimos deseos mediante la masturbación"¹⁰³. A més, opinaven que les advertències mèdiques sobre la masturbació havien estat exagerades en el passat.

Richard Cleminson estima que aquesta nova tendència cohabitava amb les anterior "en un solapamiento discursivo problemático bastante típico del mundo sexológico - y libertario - del periodo"¹⁰⁴. Interpreta, també, que s'efectuà un canvi de visió "del

⁹⁹ CLEMINSON, Richard, *Anarquismo y sexualidad (España, 1900-1939)*, op. Cit., pàg. 131.

¹⁰⁰ NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *El paraíso de la razón». La Revista Estudios (1928-1937) y el mundo cultural anarquista*, op. Cit., pàg. 121.

¹⁰¹ Fa referència a "Loa al onanismo", article redactat per LLAURADO, A.G. i publicat per *Estudios* el desembre de 1935.

¹⁰² CLEMINSON, Richard, op. Cit., pàg. 140.

¹⁰³ CLEMINSON, Richard, op. Cit., pàg. 141.

¹⁰⁴ CLEMINSON, Richard, op. Cit., pàg. 144.

onanismo como enfermedad en sí, a concebirse como causa de enfermedades, hasta convertirse en síntoma de enfermedades"¹⁰⁵.

El discurs anarquista considerava aquesta pràctica com a causa de la societat capitalista i religiosa, que amagava el coneixement mèdic sobre la sexualitat, fet que provocava els vicis sexuals. Per tant, la solució, com en moltes de les altres problemàtiques, requeria d'un canvi més ampli: eliminar la religió i el desconeixement.

5.3. Homosexualitat

El debat entorn la sexualitat per part dels anarquistes s'ocupà de designar els significats, causes i conseqüències de formes de sexualitat "fora de la norma". Aquest és el cas de l'homosexualitat. Com hem constatat, sectors del anarquisme atenien a certes qüestions sexuals des de ben entrat el segle XX, en canvi "la atención por la homosexualidad era escasa y tardía"¹⁰⁶.

Ceminson i Vázquez Garcia, en el seu estudi sobre la historia de l'homosexualitat masculina a Espanya, defensen la tesi de que a principis del segle XX la «inversió sexual» feia referència únicament a una desviació de gènere. És a partir del 1915 que aquesta comença a denotar la desviació tant de gènere com sexual. "Puede afirmarse entonces que esta categoría dual de «inversión sexual» contribuyó con su persistencia a retrasar, al menos en España, la recepción de la idea de «homosexualidad» como condición exclusivamente alusiva a la orientación sexual"¹⁰⁷.

D'acord amb això apunten que el discurs anarquista tingué dificultats per considerar els actes homosexuals, fent formulacions exagerades i incorrectes d'aquests. Eren associats al terme «sodomia», que representava tot lo inacceptable, brut i contrari a la fe cristiana.

Richard Cleminson, en la seva posterior publicació, creu que possiblement un dels motius que expliquen el retràs en la recepció d'aquesta temàtica va ser la resistència del propi moviment llibertari a aquesta forma de sexualitat. "Esta resistencia formaba parte

¹⁰⁵ CLEMINSON, Richard, *op. Cid.*, pàg. 150.

¹⁰⁶ CLEMINSON, Richard, *op. Cid.*, pàg. 177.

¹⁰⁷ CLEMINSON, Richard, i VÁZQUEZ GARCÍA, Francisco, *Los Invisibles. Una Historia de La Homosexualidad Masculina En España, 1850-1939*, Granada, Comares Historia, 2007, pàg 88.

de toda una construcción de lo que era la sexualidad en general y los valores asociados a la virilidad y la fortaleza como constituyentes integrales de la identidad obrera"¹⁰⁸.

Ja en una obra anterior, Cleminson estudia la contribució al debat de l'homosexualitat en els cercles llibertaris, a partir de l'anàlisi de les revistes *Revista Blanca*, *Generación Consciente-Estudios i Iniciales*¹⁰⁹. Arrel d'aquesta investigació afirma que no hi ha unanimitat en el discurs anarquista respecte aquesta temàtica. Observa també, que les relacions entre persones d'un mateix sexe són, cada cop més, compreses des del punt de vista mèdic, però igualment llegides com a practiques perjudicials per a la societat i l'individu.

A partir de l'anàlisi d'una publicació d'un llibertari francès a la revista *Etica*, Díez arriba a la conclusió que "si bé no semblen apreciar l'homosexualitat com a opció vàlida, la toleren i creuen que no mereix cap mena de persecució, càstig o censura"¹¹⁰.

Afegeix que en aquest mateix article l'autor "es mostra més comprensiu amb l'homosexualitat femenina. Interpreta que, en aquest cas, la dona pot buscar una relació sexual menys brutal que la que podria obtenir en una relació heterosexual"¹¹¹. La justificació d'aquesta actitud més comprensiva rau en la creença de que en el context d'una societat sense educació sexual, la relació heterosexual pot ser caracteritzada per la dominació, on l'únic objectiu és la satisfacció masculina i la possessió de la dona.

En definitiva, podríem dir que tots dos autors arriben a conclusions força similars; que el discurs anarquista entorn aquesta temàtica cau en contradicció. "Mostren major comprensió i sensibilitat cap a l'homosexualitat, i a la vegada són influenciats per un sentiment de recel i prevenció contra el que, en el fons, perceben com a una anormalitat"¹¹².

¹⁰⁸ CLEMINSON, Richard, *op. Cid.*, pàg. 177.

¹⁰⁹ CLEMINSON, Richard, *Anarquismo y homosexualidad. Antología de artículos de la Revista Blanca, Generación Consciente, Estudios e Iniciales (1924-1935)*, Huerga y Fierro editores, Madrid, 1995.

¹¹⁰ DÍEZ, Xavier, *op. Cid.*, pàg. 97.

¹¹¹ DÍEZ, Xavier, *op. Cid.*, pàg. 99.

¹¹² DÍEZ, Xavier, *op. Cid.*, pàg. 94.

Conclusions

L'atenció a la cultura resulta indispensable per a l'anàlisi de la història del moviment llibertari espanyol. Era cabdal per a la ideologia anarquista apropiar-se de la cultura i reinterpretar-la, per tal de posar-la al servei de les classes populars.

En el cas de les actituds entorn la sexualitat, determinades en gran part per les tradicions culturals, era un fet essencial. Necessitaven d'un canvi de paradigma, és a dir, d'una deconstrucció dels valors tradicionals per tal de desplegar una «nova moral». Doncs, la transformació del individu en tots els seus àmbits era un acte revolucionari. En aquest sentit, l'atenció dels anarquistes per aquest tema mereix ser estudiada donat que fou el sector de la societat que hi donà més importància.

Els autors emprats per a realitzar aquest estat de la qüestió s'han centrat en l'anàlisi de les publicacions llibertàries dedicades a aquesta matèria. Això ha permès establir quin era el seu grau de coneixement, així com les seves bases discursives. No permet conèixer però, quina era la incidència de les seves tècniques, com tampoc quins d'aquests debats eren objectes de preocupació o atenció per part de la població. Per tal de realitzar un estudi d'aquestes característiques caldria fer-ho a partir de noves fonts, les quals permetessin endinsar-nos en una mirada externa, més enllà del discurs generat pels intel·lectuals del moviment.

Nash ha estat la primera en usar el terme de «reforma sexual anarquista» a la seva aportació del 1995, "La reforma sexual en el anarquismo Español". On, a més, fa un anàlisi detallat del moviment, estableix la seva periodització i les bases i premisses de les quals partiren els llibertaris. Les obres publicades anteriorment per aquesta mateixa autora es centren en variants més concretes d'aquesta qüestió, com són la recepció del neomaltusianisme o el control de la natalitat.

Un eix essencial d'anàlisi d'aquest corrent de reforma sexual és el pensament neomaltusià i eugènic, és a dir, la reproducció es converteix en un eix central de l'anàlisi de la qüestió sexual concebuda, en aquest cas, des d'una perspectiva específica. Podem constatar que, l'estudi sobre la interpretació anarquista de les idees neomaltusianes i eugèniques, és el camp específic de la qüestió sexual que ha rebut més atenció per part de la historiografia.

Com hem vist, els mitjans llibertaris dugueren a terme durant els anys vint i trenta una gran activitat divulgativa al respecte. A fi d'il·lustrar les aportacions historiogràfiques o com el discurs neomaltusià es transformà en pro de la ciència eugènica, cal tenir en compte que cada autor es remet a diferents fonts per a dur a terme tal estudi. Fet que ha portat en aquest cas, a diferents interpretacions. També els diferents marcs interpretatius dels quals parteixen els historiadors els duu a valoracions diferents. Cleminson, per exemple, considera que els termes neomaltusianisme i eugènesia no són tancats, sinó que varien segons l'evolució i el país de recepció. Per tant, el que s'ha de jutjar és "si lo que proponían era típico o no"¹¹³.

La qüestió de la sexualitat se'ns presenta, en diverses ocasions, com a tema extensiu de la historiografia de gènere o història de les dones. En aquest sentit, observem que les qüestions fortament relacionades amb la dona reben principalment aportacions de la historiografia de gènere. En el cas de la «maternitat conscient», i en conseqüència dels mitjans anticonceptius i l'avortament, mentre el pilar fonamental de les aportacions són de l'especialista en història de les dones Mary Nash, els autors posteriors, s'han limitat a seguir la línia de les seves investigacions.

En el cas de la crítica al model de família burgesa i l'alternativa proposada pels anarquistes anomenada «amor lliure», són temes tractats, a diferència dels altres, amb certa diligència. Així són els casos de les aportacions de Álvarez Junco i Scatlon entorn aquesta qüestió. A més, per a la legislació republicana que fa referència a la llei de divorci trobem estudis recents com el de Huertas i Novella.

En darrer lloc, detectem una mancança historiogràfica pel que respecta a el discurs generat pels anarquistes entorn les pràctiques sexuals marginals. En la prostitució aquest buit és existent però no exagerat, donat la seva relació amb la qüestió femenina. Pel que fa a els àmbits de la masturbació i l'homosexualitat els estudis són reduïts i relativament propers. Aquest fet el podríem atribuir a dos factors. En primer lloc, i com ja s'ha insinuat, donat a que no es tracta específicament de qüestions de gènere. En segon lloc, es podria atribuir la causa al fet de que el discurs anarquista entorn aquestes pràctiques no és gaire trencador respecte al discurs hegemònic.

¹¹³ CLEMINSON, Richard, *Anarquismo y sexualidad*, op. Cid., pàg 97.

Cal assenyalar que, tot i que el treball té com a límits geogràfics l'Estat espanyol, la realitat dels estudis historiogràfics emprats - condicionats per la realitat de fonts existents - ha portat a donar més centralitat a les publicacions i discursos generats a Catalunya i el País Valencià. Tot i escapar-se dels objectius d'aquest estudi, seria interessant posar en consideració la diferència de publicacions que es produïren a les diferents zones de l'Estat espanyol, a fi de determinar quines foren les desiguals condicions i realitats que portaren a aquestes fenomen.

Pel que fa a la divisió temporal o cronològica que abasta la bibliografia existent sobre el discurs anarquista entorn la sexualitat es detecten varies tendències. Trobem que les dècades dels anys vint i trenta estan més estudiades, on destaquen, a més, els anys de la Segona República. Així, els estudis sobre els primers anys del segle són més escassos.

En definitiva, la complexitat i les múltiples variants del tema, sumat a que els estudis realitzats sobre aquestes qüestions han estat realitzats de forma disgregada, ha dificultant donar una visió general de la reforma sexual anarquista, entesa en clau cultural i quotidiana.

Es poden observar però, desplaçaments en els interessos dels historiadors, de la història política a la història econòmica i social. Així doncs, l'objecte d'estudi de la sexualitat ha estat explotat de forma recent. Mentre alguns historiadors destacats, com per exemple, Josep Termes - el qual fa referència en una dels seus clàssics sobre anarquisme espanyol als temes tractats per la *Revista Blanca*, oblidant per complet el seu contingut discursiu entorn la sexualitat¹¹⁴ - no atribuïren importància a aquesta qüestió, apareixen importants aportacions entorn aquesta qüestió en les darreres dècades.

Tot i tenir en compte aquesta evolució, es pot concloure que l'estudi del discurs i cultura anarquista entorn l'àmbit de la sexualitat és avui dia un camp d'investigació obert, amb molt recorregut per realitzar i moltes limitacions historiogràfiques per superar.

¹¹⁴ TERMES, Josep, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, L'avenç, Barcelona, 2011, pàg 385-391.

Bibliografia

ABELLÓ GÜELL, Teresa. "Cientifisme i anarquisme a principis del segle XX: la difusió del neomaltusianisme", *Cercles: revista d'història cultural*, Núm. 9, 2006.

ÁLVAREZ JUNCO, José. "Feminismo, familia, amor libre", a *La Ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Siglo XXI, Madrid, 1976, 282-308.

ÁLVAREZ PELÁEZ, Raquel, "Eugenesia i darwinismo social en el pensamiento anarquista", a *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*, editat per Bert Hofmann, Pere Joan i Tous, i Manfred Tietz, Iberoamericana, Madrid, 1995, 29-40.

CLEMINSON, Richard, *Anarquismo y homosexualidad. Antología de artículos de la Revista Blanca, Generación Consciente, Estudios e Iniciales (1924-1935)*, Huerga y Fierro editores, Madrid, 1995.

CLEMINSON, Richard, *Anarquismo y sexualidad (España, 1900-1939)*. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cadiz, 2008.

CLEMINSON, Richard, i VÁZQUEZ GARCÍA, Francisco, *Los Invisibles. Una Historia de La Homosexualidad Masculina En España, 1850-1939*, Granada, Comares Historia, 2007.

DÍEZ, Xavier, *Utopia sexual a la premsa anarquista de Catalunya : La Revista Ética-Iniciales, 1927-1937*. Pagès editors, Lleida, 2001.

ESPIGADO TOCINO, Glòria, "Las mujeres en el anarquismo español (1869-1939)", a *El Anarquismo Español*, Ayer, num 42, 2002, pag 66.

HUERTAS, Rafael i NOVELLA, Enric, "Sexo y modernidad en la España de la Segunda República. Los Discursos de La Ciencia", *Arbor*, Vol 189, Núm. 764, 2013.
Extret de: <http://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1892>

MASJUAN BRACONS, Eduard, *La ecología humana en el anarquismo Ibérico: Urbanismo "orgánico", neomaltusianismo y naturismo social*, Icaria Antrazyt, Barcelona, 2000.

NASH, Mary, "El neomalthusianismo anarquista y los conocimientos populares sobre la maternidad en España", a *Presencia y protagonismo. Aspectos de la historia de la Mujer*, Ediciones del Serbal, Barcelona, 1984, 307-340.

NASH, Mary., "Género, cambio social y la problemática del aborto", *Historia Social*, núm. 2, 1988, 19-35.

NASH, Mary, "La reforma sexual en el anarquismo Español", a *El anarquismo español y sus tradiciones culturales*, editat per Bert Hofmann, Pere Joan i Tous, i Manfred Tietz, Iberoamericana, Madrid, 1995, 281-296.

NASH, Mary, "Maternidad, maternología y reforma eugénica en España. 1900-1939." a *Historia de Las Mujeres En Occidente. El Siglo XX*, direcció de G. Duby u M. Perrot, vol. 5, Circulo de lectores, Madrid, 1993, 629-645.

NASH, Mary, *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-39*, Editorial Fontamara, Barcelona, 1981.

NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, *A la revolución por la cultura; prácticas culturales y sociabilidad libertaria en el País Valenciano: 1931-1939*, Publicaciones Universidad de Valencia, València, 2004.

NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, «El paraíso de la razón». *La Revista Estudios (1928-1937) y el mundo cultural anarquista*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1997.

NAVARRO NAVARRO, Francisco Javier, "Sexualidad, reproducción y cultura obrera revolucionaria en España: La Revista Orto (1932-1934)", *Arbor*, vol 190, núm. 769, 2014. Extret de: <http://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1977>

SCANLON, Gerardine M, *La Polémica Feminista En La España Contemporánea: 1868-1974*, Akal, Madrid, 1986.

TERMES, Josep, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, L'avenç, Barcelona, 2011